

FREY DÓRA*

Az Osztrák-Magyar Monarchia és a nemzetiségek – különös tekintettel a Birodalmi Tanácsban Képviselt Országokra

I. Bevezetés

Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi politikája számos sommás megállapítás tárgya, és a monarchia egykori területén létrejött államokban igen ellentmondásos a megítélése. A magyar és az osztrák történetírás a kisebbségi jogok széles körű elismerését hangsúlyozza, a szláv utódállamok történetírása ennek az ellenkezőjét, gyakran emlegetve a monarchiát a „népek börtöneként”. A kiegyezéssel 1867-ben létrejött, és 1918-ig fennállt Osztrák-Magyar Monarchia annyiban mindenképpen kuriózum volt, hogy a 19. században, amelyet a történetírás a nemzetállamok koraként határoz meg, soknemzetiségű birodalomként létezett. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy csak kisebbségeknek adott otthont, mert a legnagyobb nemzetiség, a német is csak 23 százalékát tette ki az állam összlakosságának – számos területen valóban kisebbségben élve.

Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi politikájáról egészében beszélni tulajdonképpen nem lehet, mert az 1867-es kiegyezéssel létrejött reálunióban a két társország nemzetiség ügyekben teljesen autonóm volt, közös kisebbségi politika nem létezett, nem is igazán létezhetett, mert a nemzetiségi kérdés és a kisebbségek fellépése közösségi jogaikért nagyon eltérő formában jelentkezett. A Magyar Királyságban az 1868. évi 44. törvénycikkkel, a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvénnyel megtörtént a kérdés jogszabályi rendezése, azt tekinthetjük kiindulópontnak. A Birodalmi Tanácsban Képviselt Tartományokban (1915-től hivatalosan Osztrák Tartományok) önmagában sem volt egységes nemzetiségi politika, az egyes tartományok tekintetében igen jelentős eltérések voltak, mind az etnikai összetételben, mind az egyes nemzeti közösségek erőviszonyaiban, ebből fakadóan a nemzetiségi politikában is.

Speciális helyzetben volt a nemzetiségi politika szempontjából is Bosznia-Hercegovina, amely a közös pénzügyminiszter igazgatása állt – mivel a két társország nem tudott megegyezni, hogy melyikhez csatolják az 1878-ban elfoglalt, majd 1908-ban annektált tartományt. Ez volt tehát a monarchia egyetlen közös igazgatású területe,

---

* tudományos munkatárs, Andrásy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem

azonban speciális helyzete miatt nehezen tekinthető az itt folytatott nemzetiségi politika közös nemzetiségi politikának.

Tanulmányomban arra kérdésre keresem a választ, hogy milyen megoldásokat alkalmaztak az Osztrák-Magyar Monarchia egyes területein a nemzetiségi kérdés megoldására, milyen volt a nemzetiségek jogi helyzete – és a jogi lehetőségekkel mennyiben tudtak élni. Felteszem, bár természetesen végérvényesen megválaszolni nem tudom azt a kérdést, hogy a nemzetiségi kérdés és a kisebbség jogok rendezetlensége okozta-e a monarchia széthullását, illetve, hogy volt-e más perspektíva a nemzetiség kérdés rendezésére. Természetesen nem kérhetők számon a 19. század második felén és a 20. század első évtizedein a mai kisebbségi és nemzetiségi jogok, sem egyéni, sem kollektív értelemben, nem szabad tehát abba a hibába esnünk, hogy a múltba vetítjük a 21. század elejének igen széles, nemzetköz jogi garanciákkal és szerződésekkel is biztosított kisebbségi jogait.

II. Rövid helyzetkép

Ahogy már fent említettem az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi összetétele igen tarka volt – statisztikai adatokkal a népesség anyanyelv szerinti megoszlásáról rendelkezünk, nemzetiségi statisztika a monarchia fennállása alatt nem készült, a 10 évenként tartott népszámlálások alkalmával erre nem kérdeztek rá.

1910-ben az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt lefolytatott utolsó népszámlálás az ország teljes területén (Bosznia-Hercegovinával együtt) 51 millió lakost számlált, anyanyelv szerinti megoszlásuk a következő volt:¹

1. sz. táblázat

Nemzetiség	Lakosságszám (millió fő)	Arány az összlakosságon belül (%)
német	12	23
magyar	10	20
cseh	6,4	12
lengyel	5	10
délszláv (szerb, horvát, bosnyák)	4,4	8,5
rutén (ruszin, ukrán)	4	7,8
román	3,2	6,3
szlovák	2	3,8
szlovén	1,2	2,4
olasz	0,75	1,5
egyéb	2,3	4,5

Forrás: saját szerkesztés.

¹ ROTH AUG RUDOLF (szerk.): *Geographischer Atlas zur Vaterlandskunde an den österreichischen Mittelschulen*. Kartographische Anstalt G. Freytag und Bendt. Bécs, 1911. 2. táblázat.

Az egyéb kategóriába sorolt 2,3 millió fő között az egyik legjelentősebb csoport a magát jiddis anyanyelvűnek valló zsidó lakosság jelentette, főleg Galícia területén.²

A számokból látható, hogy az államalakulat két domináns nemzete, a német és a magyar együttesen nem volt abszolút többségben a lakosságon belül, ahogy a németek a Lajtán túli, a magyarok a Lajtán inneni országrészben is csak relatív többségben voltak (ráadásul a 12 milliós német anyanyelvű népességből 1,9 millió a Magyar Királyság területén élt).³ Voltak természetesen etnikailag csaknem homogén és erősen kevert lakosságú területek is, és az etnikai/nyelvi határok sok esetben nem egyeztek a hagyományos tartományi határokkal – például a szlovén lakosság összefüggő etnikai tömbben, de Krajna, Karintia és Stájerország területén megosztva élt, a ruténok (az osztrák-magyar statisztika így nevezett minden keleti szláv nyelvet beszélő népcsoportot)⁴ Magyarországon, Galícia és Bukovina területén éltek. Ez a megosztottság sok esetben eltérő nemzetiségi jogokat, nyelvhasználati és érdekérvényesítési lehetőségeket jelentett.

III. Nemzetiségi politika és nemzetiségi jogok az osztrák birodalomfélben

Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a Birodalmi Tanácsban Képviselt Tartományokban annyiféle nemzetiségi politika volt, ahány tartomány – márpedig abból meglehetősen sok volt, összesen 17 koronataromány (Kronland) alkotta az Osztrák Tartományokat.⁵ Minden tartomány rendelkezett Landesordnungnak nevezett kvázi alkotmánnyal és saját törvényhozással, vagyis Landtaggal, amelynek azonban viszonylag szűk törvényhozási kompetenciája volt – a törvények jelentős részének megalkotására a Reichsrat (Birodalmi Tanács), a közös parlament rendelkezett hatáskörrel. A tartományok kormányzata két komponensből állt össze – egyrészt a Landtag választott egy Landesauschussnak nevezett végrehajtó szervet, gyakorlatilag kormányt, élén a császár által kinevezett elnökkel (Landeshauptmann, illetve Galiciában, Alsó-Ausztriában és Csehországban Landmarschall volt az elnevezése). A bécsi központi kormányzatot minden tartományban a császár által kinevezett kormányzó (Landeschef) képviselte, akit Statthalternek (kormányzó) vagy Landespräsidentnek (tartományelnök) neveztek.

A fentiek nyomán mind a 17 tartomány jogrendje némiképp eltérő volt, ennek megfelelően a nemzetiségi jogok is tartományról tartományra máshogy alakultak, egységes nemzetiségi törvény nem volt, ahogy egységes nemzetiség politikáról sem lehetett beszélni. Ennek oka volt az is, hogy a 17 tartomány között voltak etnikailag szinte homo-

² A többség német anyanyelvűnek vallotta magát, mivel a statisztika a jiddis nyelvet nem ismerte, aki mégis a jiddist jelölte meg, az az egyéb kategóriába került. RÖSKAU-RYDERL, ISABEL (szerk.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas – Galizien, Bukowina, Moldau*. Siedler Verlag, Berlin, 1999. 229. p.

³ SEEWANN, GERHARD: *Geschichte der Deutschen in Ungarn, Band 2: 1860 bis 2006*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2012. 74. p.

⁴ BIHL, WOLFDIETER: *Die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Russland in Bezug auf die galizische Frage 1908–1914*. In: Mack, Karlheinz (szerk.): *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*. Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag, Bécs, 1990. 36. p.

⁵ A helyenként olvasható 15 tartomány téves, a tévedés abból adódik, hogy a Tenger mellék, vagyis Trisest, Istria és Görz-Gradiska igazgatása összefonódott, élükön közös kormányzó állt, közös hivatalos lapjuk volt, de ez a tartományok autonómiáját nem érintette.

gén tartományok, a több-, esetleg soknemzetiségű tartományokban pedig az egyes kisebbségek helyzete, érdekérvényesítő képessége, alkotmányos hagyományai nagyon eltérőek voltak. Az Osztrák Tartományokban tapasztalható volt a német hegemonia, ha ez nem is volt olyan mértékű, mint a magyar nyelv kizárólagossága Magyarországon – de német nyelvű volt a központi közigazgatás, a törvényhozás és a felsőbbbíráskodás, német volt a vasút hivatalos nyelve és természetesen a közös hadsereg német vezényleti nyelve is. Szintén elsősorban a német volt a magasabb szintű oktatás és a műveltség nyelve, bár ez alól akadtak kivételek. Általában a német volt a lingua franca a soknemzetiségű területeken, tehát a gazdasági és üzleti életben is fontos szerepe volt.

A nemzetiségi politika szempontjából négy kategóriába lehet sorolni az osztrák birodalomfél tartományait.

1. Volt több olyan tartomány, ahol nem volt nemzetiségi kérdés – az egykori Habsburg örökös tartományok egy részének gyakorlatilag homogén német lakossága volt, ilyen volt Alsó- és Felső-Ausztrália, Salzburg, Vorarlberg.

2. Volt több olyan tartomány, ahol hivatalosan nem ismertek el egy kisebbséget sem, gyakorlatilag úgy tettek, mintha nem lett volna nemzetiségi kérdés, ennek megfelelően egynyelvű volt a törvényhozás, a közigazgatás, az adott kisebbség nyelvhasználati jogai igen korlátozottak voltak. Ez elsősorban Karintia és Stájerország szlovén lakosságát érintette hátrányosan, ahol nem ismerték el őket kisebbségként, bár a lakosság nagyjából egynegyedét adták mind a két tartományban.⁶

3. Az elismert kisebbségekkel rendelkező tartományokban a német nyelv dominanciája ugyan megmaradt, de a lokálisan sok esetben a többséget adó nemzetiségek nyelvi jogait többé-kevésbe széles körben elismerték. Ennek megfelelően többnyelvű volt a tartományi parlament, a Landtag és a közigazgatás, léteztek nemzetiségi nyelven oktató iskolák a német mellett. Példa erre Krajna, ahol a fent említett Karintiával és Stájerországgal ellentétben elismerték a többségben lévő szlovének nemzetiségi jogait. Hasonló volt a helyzet a Tirol déli részén élő olasz kisebbséggel, illetve a később részletesen bemutatandó Cseh- és Morvaországban is.

4. Volt két olyan tartomány, ahol valamely nemzetiség hegemoniája alakult ki, figyelmen kívül hagyva a lakosság kisebb-nagyobb részének eltérő anyanyelvét. Ilyen volt a Tengermellék, az ottani három tartományban a német mellett az olasz volt hivatalos nyelv, pedig mindkét népcsoport kisebbségben volt a területen, a többség szlovén anyanyelvű volt.⁷ A másik ilyen tartomány Galícia volt, ahol a lengyelek dominanciája érvényesült – úgy a törvényhozásban, mint a közigazgatásban és az oktatásban, ugyanakkor a tartomány lakosságának 40 %-át kitevő rutén/ukrán kisebbség nem rendelkezett nyelvi jogokkal.⁸

A továbbiakban három tartományt, Galiciát, Bukovinát és Morvaországot mutatom be a nemzetiség jogok érvényesülése szempontjából.

---

⁶ ROTH AUG 1911, 5. táblázat

⁷ ROTH AUG 1911, 5. táblázat

⁸ BIHL 1990, 37. p.

1. Galícia: lengyel hegemonia

Galícia, amelynek nagy része 1772-ben Lengyelország első felosztása során került a Habsburgok birtokába, erős lengyel kulturális és alkotmányos hagyományokkal rendelkezett. 6,6 millió fős lakosságának 54%-a volt lengyel, 40%-a ruszin anyanyelvű. A lengyel hegemonia az 1867-ben az *I. Ferenc József* által elismert lengyel nyelvi autonómia keretében érvényesült. A galíciai Landesordnung széles körű autonómiát biztosított a tartománynak, amelyet 1873-ban kiterjesztettek, ekkortól teljes autonómiát élvezett Galícia lengyel vezetés alatt. A Landtagban a kuriális választójog lengyel többséget garantált,⁹ ennek megfelelően a Landesausschuss is lengyel politikusokból állt.¹⁰ Szinte kivétel nélkül lengyel nemzetiségűek voltak a tartomány élére kinevezett kormányzók (Statthalter) is.¹¹ Az osztrák kormányban a galíciai ügyekért felelős miniszteri tisztséget mindig lengyel nemzetiségű politikus töltötte be – ez nem volt szabályozva, a szokásjog diktálta. A Reichsratba 63 képviselőt választott Galícia, döntő többségben szintén lengyel nemzetiségűeket – ők a Galíciában élvezett önállóságért cserébe általában lelkes támogatói voltak az osztrák kormányzat politikájának.¹²

Mindez azzal járt, hogy sem a rutén/ukrán, sem a viszonylag kis német kisebbség jogai nem érvényesültek, és igényeik gyakorlatilag figyelmen kívül maradtak. Azt ugyanakkor tudni kell, hogy a ruténnek nevezett népcsoport maga is több nyelvjárást beszélt, egyik részük orosznak, illetve kisorosznak vallotta magát, az ukránt önálló nyelvnek tartó nemzeti mozgalom, az ún. ifjú rutének csak az 1860-as években bontakozott ki, és a század végén erősödött meg. Hozzájárult az érdekérvényesítési lehetőségek gyengeségéhez, hogy a rutén lakosság nagy része földműveléssel foglalkozott, iskolázatlan volt, és megélhetése erősen függött a többségében lengyel nagybirtokosoktól.¹³

1866-tól hivatalos nyelv lett a lengyel, 1869-től egyedüli hivatalos nyelv, a német nyelv csak a hadsereg és a vasút szolgálati nyelveként élvezett hivatalos státuszt. Szinte kizárólagosan lengyel nyelvűvé vált az oktatás, a korábban meglévő német nyelvű iskolákat felszámolták, ruszin/ukrán nyelvű oktatás pedig gyakorlatilag korábban sem létezett,¹⁴ a rutének 96 %-a analfabéta volt 1868-ban.¹⁵ Az oktatás nem csak lengyel nyelvű, de lengyel szellemiségű is volt az oktatás minden szintjén, és az oktatás igazgatása is lengyel kezében volt.¹⁶ Lengyel tannyelvű volt a tartomány két egyeteme Lembergben (Lwów) és Krakkóban,¹⁷ erről 1861-ben döntött a Landtag, bár a megvalósítás évekig tartott, a krakkói Jagelló Egyetem 1870-től lett kizárólagosan lengyel nyelvű. Szintén

⁹ RÓSKAU – RYDEL 1999, 105. p.

¹⁰ BIHL 1990, 37. p.

¹¹ RÓSKAU – RYDEL 1999, 105. p.

¹² BIHL 1990, 36. p.

¹³ BIHL 1990, 39. p.

¹⁴ PLASCHKA, RICHARD GEORG: *Polnisches „Piemont“ im Norden der Donaumonarchie*. In: Mack, Karlheinz (szerk.): *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*. Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag. Bécs, 1990. 22. p.

¹⁵ MAJOREK, CZESLAW: *Haupttendenzen in der Entwicklung des Bildungswesens in Galizien zur Zeit der Autonomie*. In: Mack, Karlheinz (szerk.): *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*. Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag. Bécs, 1990. 70. p.

¹⁶ MAJOREK 1990, 69. p.

¹⁷ PLASCHKA 1990, 21. p.

lengyel nyelven oktatott a lembergi Műszaki Főiskola, a Mezőgazdasági Főiskola Dublany-ban és a krakkói Képzőművészeti Főiskola.¹⁸ 1873-ban Krakkóban lengyel nyelvű Tudományos Akadémia is alakulhatott.¹⁹

A tartomány nyugati része valóban lengyel többségű volt, de Kelet-Galíciában a ruténok/ukránok voltak többségben, az ekkor a cári Oroszországban éledező ukrán nemzeti mozgalom is érezte hatását, de a hivatalosan továbbra is ruténnek nevezett kisebbség érdekérvényesítési lehetőségei igen korlátozottak voltak. Hasonlóképpen nem volt semmilyen érdekérvényesítési lehetősége a főleg a tartomány keleti részén élő jiddis anyanyelvű, többnyire ortodox zsidóknak – akik az antiszemitizmus különböző formáival is kénytelenek voltak szembenézni²⁰ – de a főként a városokban élő német kisebbség számára sem volt biztosított mindenhol az anyanyelven való oktatás. A német nyelvű iskolák egy részét a bécsi Hadügyminisztérium tartotta fenn, illetve támogatta – a közös hadsereg tiszti és altiszti karának gyermekei számára.²¹

Változást az osztrák választójogi reform hozott 1907-ben, amely a Reichsratba a férfiak számára általánossá tette a választójogot. Ennek következtében a Reichsratba több ukrán képviselő került (10 helyett 32), akik, ha már a lembergi Landtagban nem tudtak, Bécsben próbáltak kedvezőbb feltételeket teremteni a kelet-galíciai ukránok számára.²² Ez 1914-ben az úgynevezett ukrán kiegyezéshez vezetett, amelynek során módosult a galíciai Landtag választása, ezáltal ott az ukránok, ha nem is arányos, de a korábbihoz képest jelentős képviselőkhöz jutottak, e mellett ígéretet kaptak egy ukrán nyelvű egyetem alapításának lehetőségére is Lembergben. A biztosított nem túl széles körű ukrán kulturális autonómia kérdése az Osztrák-Magyar Monarchia és a cári Oroszország között konfliktust okozott, az orosz kormányzat ugyanis élesen ellenzett minden az ukrán nemzeti mozgalmat erősítő lépést.²³ A világháború kitörése miatt az ukrán autonómia tényleges kiépítésére nem kerülhetett sor.

A galíciai lengyel autonómia és annak politikusai fontos elemét képezték a háború után újjáalakuló Lengyelországnak és annak politikai elitjének. Ellentétben a cári Oroszország fennhatósága alá került területekkel, ahol erős oroszosítási kísérletek folytak, és az erős németesítésnek kitett porosz fennhatóság alatti lengyel területekkel, Galíciában a lengyel nyelv és kultúra ápolására gyakorlatilag minden lehetőség adott volt.²⁴

¹⁸ MAJOREK 1990, 74. p.

¹⁹ BROZOWSKI, STANISLAW: *Die Entstehung der Akademie der Wissenschaften in Krakau*. In: Mack, Karlheinz (szerk.): *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*. Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag, Bécs, 1990. 89–97. pp.

²⁰ RÓSKAU – RYDEL 1999, 151. p.

²¹ RÓSKAU – RYDEL 1999, 140. p.

²² BIHL 1990, 39. p.

²³ BIHL 1990, 41. p.

²⁴ BUSZKO, JÓZEF: *Das Autonomie Galizien als Zentrum der polnischen Unabhängigkeitsbewegung*. In: MACK, KARLHEINZ (szerk.): *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*. Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag, Bécs, 1990. 27. p.

2. Bukovina: a soknemzetiségű tartomány

Az 1775-ben osztrák uralom alá került Bukovinát kezdetben Galícia részeként kormányozták,²⁵ 1849-ben vált önálló tartománnyá, 1850-ben fogadták el az első bukovinai Landesverfassungot, vagyis tartományi alkotmányt, de ezt 1851-ben a Sylvesterpatent hatályon kívül helyezte.²⁶ 1854-ben alakult meg az önálló kormányzás Csernovicban (Csernyivci), 1861-ben a Februári Pátens révén kapott saját alkotmányt, vagyis Landesordnungot Bukovina, ennek nyomán alakult meg Csernovicban a bukovinai Landtag, amelynek hivatalból tagja volt a csernovici ortodox püspök és az 1875-ben alakult egyetem rektora, a többi képviselőt kuriális választójog alapján választották.

Az 1910-ben 790.000 fős összlakosságú Bukovina lakossága igen tarka volt, az 1880-as évektől szűk többségben voltak a lakosságon belül a ruszinok/ukránok (38%), akik a tartomány északi részén éltek, a lakosság 34%-a volt román, a tartomány déli részén – ma többé-kevésbé ennek a nyelvi határnak a mentén húzódik az ukrán-román határ. A történelmi Bukovina északi része ma Ukrajna Csernyivci területe (Oblast Csernyivci), déli része Románia Szucsáva megyéje (Judetul Suceava). Az 1910-es népszámlálás szerint a lakosság 21%-a német, 4,6% lengyel anyanyelvű volt,²⁷ de éltek jiddis anyanyelvűek és az öt Hadik András alapította faluban magyarok (bukovinai széke-lyek) is a tartományban.²⁸ A német anyanyelvű lakosság nagyrészt Csernovicban és közvetlen környékén élt, jelentős részük zsidó vallású volt.²⁹ A német anyanyelvű lakosság másik része a 18. század végén bevándorolt földműves volt, akiket részben szervezeten telepítettek Bukovinába. Sok valójában jiddis anyanyelvű lakos vallotta magát német anyanyelvűnek, mert a népszámlálási íveken a jiddis nyelv nem volt feltüntetve, aki azt írta be, annak anyanyelve az „egyéb” kategóriába került,³⁰ ugyanakkor a 19. század végén felgyorsult a jiddis nyelv visszaszorulása, a zsidó lakosság asszimilálódott, és német nyelvűvé vált.³¹

A tartományban domináns volt a német, mint a magasabb szintű oktatás nyelve – a csernovici és a szucsávai román ortodox gimnázium is német tannyelvű volt.³² Mikor 1871/72-ben a Lembergi Egyetem teljesen lengyel nyelvűvé vált, az Birodalmi Tanácsban Képviselet Tartományok keleti felén nem maradt német nyelvű egyetem, a csernovici polgárság kezdeményezte egy egyetem alapítását, amelynek Ferenc József a tartomány 100 éves fennállásának (pontosabban Habsburg birtokba kerülésének) évfordulója kapcsán eleget is tett. A császárról elnevezett egyetem 1875-ben alakult, német tanítási nyelvvvel – de egyes szakokon és egyes tárgyakat románul és ukránul is oktattak.³³ Theodor Mommsen a Csernovici Egyetemet „császári és királyi büntetőkolóniá-

²⁵ RÖSKAU – RYDEL 1999, 219. p.

²⁶ RÖSKAU – RYDEL 1999, 246. p.

²⁷ LESLIE, JOHN: *Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*. In: Brix, Emil – Fröschl, Thomas – Leidenfrost, Josef (szerk.): *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung*. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag. Styria Verlag. Graz, 1991. 113 p.

²⁸ RÖSKAU – RYDEL 1999, 235. p.

²⁹ LESLIE 1991, 114. p.

³⁰ RÖSKAU – RYDEL 1999, 229. p.

³¹ LESLIE 1991, 114. p.

³² RÖSKAU-RYDEL 1999, 242. p.

³³ RÖSKAU – RYDEL 1999, 253. p.

nak” titulálta, azt sokszor érte a provincializmus vádja, mindvégig viszonylag kevés diákot oktatott és csak három karral működött. Ezek az ortodox teológia, az állam- és jogtudomány és a bölcsészettudomány (a matematikát és a természettudományokat is a bölcsészeti karokon oktatták a korszak egyetemlein) voltak, és kétségkívül fontos szerepük volt a tartomány életében, a Csernovicban a századfordulón kialakuló élénk irodalmi és szellemi élet sem valósulhatott volna meg az egyetem nélkül. Fontos szerepe volt az ortodox teológiai karnak, amely a tartományon kívülről érkező diákokat is nagy számban oktatott, és amelyik az egyik első ilyen intézmény volt – korábban nem képeztek ortodox teológusokat modern egyetemi keretek között, főleg a román ortodox egyházban volt nagy hatása az itt képzett papoknak.³⁴

A tartomány politikai vezetése a kezdetben még többségben lévő szűk román elit (egyházi vezetők és földbirtokosok) kezében volt, a kuriális választójog biztosította a többségüket a Landtagban, a Reichsrat bukovinai képviselői is többségükben közülük kerültek ki. Hasonlóan a galíciai lengyelekhez, a bukovinai románok is a bécsi kormánypolitika lelkes támogatói voltak, ezért mintegy cserébe kaptak támogatást törekvésikhez a tartományban. A Landeshauptmann, vagyis a Landtag és a Landesausschuss elnöke mindig román politikus volt.

Változás ebben csak 1907-től következett be érdemben, amikor a Reichsrat választójogi reformja nyomán a képviselet reprezentatívabbá vált – hasonlóan Galiciához, itt is több mandátumhoz jutottak a rutének.³⁵ A soknyelvű tartományban 1910-ben történt kísérlet a nemzetiségi kérdés rendezésére – illetve legalábbis az arányos parlamenti képviselet biztosítására, az ún. bukovinai kiegyezés keretében, amelynek során módosították az ekkor 63 fős Landtagba a választás rendszerét. Nemzetiségi alapú kuriális választójogot vezettek be, részben a morva kiegyezés mintájára, de amíg ott csak két nemzetiség számára kellett (volna) arányos képviseletet biztosítani, Bukovina etnikailag sokkal tarkább volt. Az egy bizottság által kidolgozott új választási törvény (Wahlordnung) igazságos és arányos képviseletre törekedett, de ennek következtében szinte követhetetlenül bonyolulttá vált.³⁶ Négy választói osztályban választották a képviselőket, a két alsó választóosztályon (községi és általános) belül külön választókerülete volt a románoknak, a ruténeknek, a németeknek és a lengyeleknek. A kisebb nemzetiségek, így a magyarok és az orosz nyelvet beszélő lipovánok figyelembe vételére így sem volt mód, a magyarok a román, a lipovánok a rutén választók közé nyertek felvételt.³⁷ Az eredeti tervezet szerint külön választókerületet kaptak volna a zsidók is, de ezt a bécsi kormányzat és az asszimilációt támogató, illetve a nehezen kivívott zsidó emancipáció eredményeit féltő zsidók is elleneztek, végül a törvény szerint a zsidó választókat a német választói névjegyzékbe vették fel, de a Landtagnak így is több zsidó vallású tagja lett (a Kereskedelmi- és Iparkamara által választott képviselők is azok voltak).³⁸ A négy külön választói névjegyzéket hivatalból állították össze, de a nemzetiségi besorolás ellen ellentmondással lehetett élni.³⁹

³⁴ RÖSKAU – RYDEL 1999, 259. p.

³⁵ LESLIE 1991, 122. p.

³⁶ LESLIE 1991, 113–144. pp.

³⁷ LESLIE 1991, 125. p.

³⁸ LESLIE 1991, 128. p.

³⁹ LESLIE 1991, 131. p.

A tartományban komoly nemzetiségi konfliktusok nem voltak – ez részben annak tudható be, hogy a két meghatározó népcsoport a ruszin/ukrán és a román egymástól térben viszonylag elkülönülten élt, másrészt a kevert nemzetiségű városok lakosságának jelentős része többnyelvű volt, anyanyelvén kívül legalább még egy nyelven beszélt (ez a nem német anyanyelvűek esetében általában a német volt), és a többit is értette. A csernovici városi tanácsban minden felszólaló a saját anyanyelvét használta, így a tanácskozások 5 különböző nyelven (német, ukrán, román, lengyel, jiddis) folytak, ennek ellenére tolmácsolás nem volt, és a beszámolók szerint szükség sem volt rá. Természetesen ebben szerepe volt annak, hogy a német és a jiddis, illetve a lengyel és az ekkor Bukovinában beszélt ukrán egymáshoz a kölcsönös megértést nem veszélyeztető mértékben közel álltak.

Bukovina, amely az Osztrák-Magyar Monarchiában sokszor mostohagyerekként kezelt határterület volt,⁴⁰ Bécsből, de még Budapestről nézve is a világ végén lévőnek tűnt, jó példáját adta a békés együttélésnek. Ebben persze szerepe volt a viszonylagos elmaradottságnak és a lakosság kis mértékű mobilitásának is, de Csernovic a soknemzetiségű városok egyik mintája lett a monarchiában.

3. Morvaország: a morva kiegyezés, mint a mintamegoldás?

Morvaország lakosságának 71%-a cseh, 27%-a német anyanyelvű volt a századfordulón,⁴¹ de a tartományban német dominancia érvényesült. Nagyrészt német nyelvű volt az oktatás, német volt a közigazgatás nyelve, és német nemzetiségűek töltötték be a vezető közigazgatás és más állami tisztségeket, illetve a közszolgálatban általában is jelentős többségben voltak. 1897-ben mind Cseh-, mind Morvaországban egyenrangúvá vált a cseh nyelv a némettel – ez azonban a német lakosság tiltakozását váltotta ki, illetve a közigazgatásban is problémát okozott, mivel a köztisztviselők többsége német volt és nem, vagy nem jól beszélt csehül. Az általános tiltakozás hatására a nyelvrendeletet 1899-ben visszavonták.⁴²

1905-ben történt kísérlet a nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezésére az ún. morva kiegyezés keretében, amelyet mintának szántak a többi tartomány számára is, elsősorban a csehekkel való kiegyezést volt hivatott előkészíteni. A morva kiegyezés összesen négy törvénnyel valósult meg, amelynek keretében egyrészt módosították a Landesordnungot és a választási törvényt. Nemzetiségi alapú kuriális választójogot vezettek be, külön cseh és német választókerületeket szervezve, így biztosítva a csehek képviseletét a morva Landtagban.⁴³ A közigazgatási törvény módosítása nyomán az egyes községek maguk választhatták meg hivatalos (ügykezelési) nyelvüket, ugyanakkor előírták, hogy ettől függetlenül mind németül, mind csehül fogadniuk kell a beadványokat és nyilatkozatokat, és azokra az adott nyelven is kell válaszolniuk. Szétválasztották továbbá az oktatásügyet is: egyrészt külön, egymással párhuzamosan működő

⁴⁰ RÖSKAU – RYDEL 1999, 281. p.

⁴¹ GLASSL, HORST: *Der Mährische Ausgleich*. Fides-Verlagsgesellschaft. München, 1967. 19. p.

⁴² PRINZ, FRIEDRICH (szerk.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas – Böhmen und Mähren*. Siedler Verlag. Berlin, 1993, 356. p.

⁴³ PRINZ 1993, 362. p.

cseh és német iskolakörzetek alakultak, a gyermekek hovatartozását szülei választójogi hovatartozása határozta meg. A hovatartozásról szóló döntés ellen egyébként nyitva állt a jogi út, azt bírósági úton felül lehetett vizsgálni.⁴⁴ Az iskolákkal párhuzamosan az oktatási igazgatást is kettéválasztották, külön cseh és német tanügyigazgatási és tanfelügyeleti rendszer élt egymás mellett.⁴⁵

A morva kiegyezést ugyan mintának szánták a monarchia többi vegyes nemzetiségi területe számára, de mégsem tudott azzá válni, ebben nem csak az első világháború kitöréséig eltelt rövid idő játszott szerepet, ami nem engedte a rendszert kiérni, hanem az a tény is, hogy a kiegyezés eredményével senki sem volt elégedett. A cseh nemzetiségűek az új kuriális választójog szerint is hátrányban voltak a Landtag-választáson, az a tény pedig, hogy a hivatalok többségét német nemzetiségűek töltötték be, nem változott – egy bő évtized alatt nem is változhatott. A szigorúan szétválasztott iskolaügy sem aratott osztatlan tetszést, sok cseh anyanyelvű szülő szerette volna gyermekét a későbbi boldogulás érdekében részben német nyelvű iskolába küldeni, erre azonban csak korlátozottan volt lehetőség.⁴⁶ Ráadásul a reform folytatásában sem volt egyetértés: a németek és a bécsi kormányzat szemében a morva kiegyezés volt az elért cél: követendő mintának szánta a rendszert, amely ebben a formában is alkalmas a konfliktusok feloldására. Ezzel szemben a csehek csak egy hosszabb folyamat első lépéseket tekintettek a kiegyezés rendelkezéseire a teljes autonómiához vezető úton, illetve hivatkoztak a cseh történeti alkotmányra is.⁴⁷ A morva mintára tervezett cseh kiegyezésre már nem is került sor, 1909-ben kudarcot vallottak az erről folytatott tárgyalások.⁴⁸ A konfliktusok oda vezettek, hogy a morva Landtag működésképtelenné vált, azt a császár 1913-ban fel is oszlatta.⁴⁹ Hiába szánták tehát annak, a morva kiegyezés nem tudott mintává válni és példát szolgáltatni a nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezésére a monarchia soknemzetiségű területein. Az akkori korszakban, a 19. század végi, 20. század eleji nacionalizmus nem kedvezett az ilyen típusú megoldásoknak, a nemzetiségi kérdés megoldásának a kisebbségek általában a saját állam alapítását tekintették.⁵⁰

4. Összegzés

Az osztrák birodalomfél ahogy a fentiekben láttuk, nem folytatott egységes nemzetiségi politikát, nem rendelkezett egységes nemzetiségi vagy kisebbségi jogi szabályozással sem. Ennek oka egyrészt a nemzeti kisebbségek eltérő jelenléte volt az egyes tartományokban, másrészt az alkotmányos hagyományok és az egyes népcsoportok eltérő érdekérvényesítő képessége is ebbe az irányba hatott. Egyes nemzetiségek kifejezetten jó helyzetben voltak, például a lengyelek, akik Galíciában a többi ott élő nemzetiség gyakorlati figyelmen kívül hagyásával széles körű autonómiát építettek ki. A viszonylag kis

⁴⁴ PRINZ 1993, 364. p.

⁴⁵ GLASSL 1967 219. p.

⁴⁶ PRINZ 1993, 364.

⁴⁷ HOFFMANN, ROLAND J.: *T.G. Masaryk und die tschechische Frage*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1988. 399. p.

⁴⁸ HOFFMANN 1988, 389. p.

⁴⁹ PRINZ 1993, 397. p.

⁵⁰ HOFFMANN 1988, 397. p.

létszámú olasz kisebbség is hatékonyan érvényesítette érkeket a Tengermelléken és Tirolban. Az ellenpéldát a rutének (ruszinok/ukránok) jelentik, akik 4 milliós lélekszámmal ugyan létszámban a nagyobb nemzetiségek közé tartoztak, egy tömbben éltek, de az osztrák és magyar birodalomfél között megosztott, és az Osztrák Tartományok területén is két tartományban élő rutén lakosság nem rendelkezett egységes, saját intézményrendszerrel, szervezett politikai képvisellel is csak a századforduló után.

Az Lajtán túli területek nemzetiségi kérdése valójában a különböző szláv nemzetiségek helyzetéről szólt, de a szláv lakosság nem volt egységes sem nyelvileg, sem identitásában, de jogi helyzetében, igényeiben és lehetőségeiben sem. A lengyelek domináns szerepet tölthettek be az általuk irányított Galiciában, a csehek nagyobb autonómiára törekedtek, ahogy a szlovének is, a ruszinok viszont saját alkotmányos hagyományok híján nagyon nehezen szervezték meg saját politikai képviselőiket, így az érdekeik érvényesítése is nehéz volt.

Feltehetjük a kérdést, hogy a területi autonómia mennyiben jelenthetett volna megoldást. Eltekintve attól, hogy a 19. század alkotmányjogi és politikai gondolkodásától idegen volt ez az elképzelés, az eszmei ideál a nemzetállam volt,⁵¹ még két tényező hatott lényegesen ez ellen: az egyik a számos kevert népességű terület volt, ahol nem tehetett volna nemzetiségi, illetve anyanyelvi alapon éles határvonalat húzni. A másik probléma az volt, hogy a történelmileg kialakult tartományi és országhatárok nem egyeztek az etnikai határokkal, a történelmileg kialakult tagozódás megváltoztatása pedig nem volt meg a szándék sem a bécsi kormányzatban, sem az egyes tartományokban. A fentiek miatt nehéz lett volna a történelmi föderatív tradíciókra épülő Lajtán túli területeket etnikai alapú föderalizmussá alakítani.⁵² A trialista elképzelések – vagyis a szlávok beemelésé a közös ügyek intézésébe és széles körű autonómiájuk biztosítása nem volt megvalósítható, részben azért, mert a szláv nemzetiségek maguk sem voltak egységesek ennek támogatásában és főként részleteiben. *Karl Renner* személyi alapú autonómiaelképzeléseinek még ennyire sem volt realitása.⁵³

A nyilvánvaló problémák és az egyes nemzetiségek eltérő helyzete ellenére erős szakos nemzetiségi konfliktusok az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása idején nem voltak jellemzőek a Lajtán túli területeken, ahogy a szeparatista törekvések sem, kivéve a dél-tiroli olasz lakosságot. A szláv szeparatizmus csak az első világháború éveiben erősödött meg.⁵⁴

A nemzetiségi kérdés rendezésére végül mégis megtett kísérletek (kivéve a történelmi gyökerekkel rendelkező lengyel autonómiát, illetve a Tengermelléken az erős olasz nyelvi jogokat) mind a 20. század elején történtek: a morva kiegyezés, a bukovinai választási reform, a galíciai ukránok helyzetének rendezése. Tartós eredményt már csak

⁵¹ HOFFMANN 1988, 397. p.

⁵² KANN, ROBERT A.: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*. Band 2: *Ideen und Pläne zur Reichsreform*. Böhlau Verlag. Graz – Köln, 1964, 256. p.

⁵³ KANN, ROBERT A.: *Die Habsburgermonarchie und das Problem des übernationalen Staates*. in: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Walter (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band 2: *Verwaltung und Rechtswesen*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Bécs, 1975, 52. p.

⁵⁴ KANN, ROBERT A.: *Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie 1848–1918*. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Walter (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band 3: *Die Völker des Reiches*. 2. Teilband, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Bécs, 1980. 1338 p.

ezért sem érhettek el, mert az általuk teremtett rendszer csak pár évig állt fenn, és az Osztrák Tartományok 1907-től kezdődő alkotmányos válsága, majd az első világháború kitörése miatt akkor sem működhetett zavartalanul.

IV. Nemzetiségi jogok Magyarországon a dualizmus idején

A nemzetiségi politika magyarországi helyzete, ha ténylegesen nem is volt egyszerű, strukturális okokból egyszerűbben vizsgálható: csak egy, illetve pontosabban másfél entitásban kell vizsgálnunk a kisebbségek helyzetét. A Magyar Szent Korona Országai ugyanis a Magyar Királyság mellett a Horvát- és Szlavónországot is magukba foglalták, és az 1868-ban létrejött ún. horvát kiegyezés nyomán az országrész széles körű autonómiát kapott. A nemzetiségi kérdés azonban így is a dualizmus Magyarországnak egyik legfontosabb, számos vitára és konfliktusra okot adó kérdése volt és maradt, az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény ellenére is. A Magyar Királyság területén a magyarság csak relatív többségben volt, és számos nemzetiség élt a területén, részben tömbben, részben szórványban, valamint számos etnikailag igen kevert terület is kialakult a 19. század végére.

1. Az 1968-as nemzetiségi törvény – elvek és valóság

Közvetlenül a kiegyezés után, az alkotmányos önállóságát és autonómiáját nagyrészt visszanyerő Magyarország egyik első jelentős törvényeként született meg az 1868:44. törvénycikk, amely a nemzetiségi egyenjogúságról címet viselte. A hosszas viták után elfogadott törvény tárgyalása során több javaslat is született,⁵⁵ a nemzetiségi képviselők saját ellenjavaslatot is benyújtottak,⁵⁶ a végleges törvényszöveg *Deák Ferenc* nevéhez köthető.⁵⁷ A törvény, bár elismerte a nemzetiségek nyelvhasználat jogait, kitarított az egy politikai nemzet koncepciója mellett, a nem magyar nyelvű kisebbségeket ennek részeként kezeli. Nem annyira nemzetiségi, mint inkább nyelvtörvény volt, amely egyéni nyelvhasználati jogokat ismert el, illetve az ilyen alapú diszkriminációt tiltotta. Ugyan a nemzetiségek egyesülési jogát elismerte, de a kollektív nemzetiségi jogokat nem. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 19. század közepén, az akkori magyar politikai helyzetben ennek nem is lett volna realitása: egyrészt a kor jogalkotása a liberalizmus eszméitől vezetve az egyén szabadságának biztosításában látta minden probléma megoldását, másrészt a kiegyezést követő magyar politika mindenképpen meg akarta őrizni a nehezen meg-, illetve visszaszerzett magyar hegemoniát az országban, a nemzetiségek kollektív jogaiban, kulturális, esetleg területi autonómiájában pedig a történelmi Magyarország szétesésének kezdetét látták.

⁵⁵ SCHLETT ISTVÁN: *Eötvös József*. Gondolat. Budapest, 1987. 266. p.

⁵⁶ GALÁNTAI JÓZSEF: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Korona Kiadó. Budapest, é. n. 97. p.

⁵⁷ SIPOS LEVENTE (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek: a magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Napvilág. Budapest, 2002. 64-68. pp.

A törvény értelmében a magyar maradt az egyetlen hivatalos nyelv, a törvényhozás, a kormányzat, és a központi közigazgatás nyelve.⁵⁸ A törvényhatóságok saját igazgatása a magyar mellett történhetett nemzetiségi nyelven is, ha azt a vezető testület tagjainak egyötöde kérte. A községek maguk dönthettek tárgyalási és ügykezelési nyelvükről, ahogy szabályrendeleteik nyelvéről is, de a törvényhatóságokhoz és más állam szervekhez magyarul vagy a törvényhatóság ügykezelési nyelvén kellett felterjesztéseiket megtenni.⁵⁹ A bíraskodás nyelve a magyar lett, annak rögzítésével, hogy a magyarul nem beszélő peres felet nem érheti hátrány a nyelv nem tudása miatt. Az egyéni nyelvhasználatot hivatalos eljárásban is széles körben biztosította a törvény, ahogy az egyházak nyelvi autonómiáját is az anyakönyvezés, az ügyvitel, a hitoktatás és általában a hitélet terén.⁶⁰ Az iskolák tannyelvéről a fenntartó döntött, iskolát tarthatott fenn az állam, a községek, a felekezetek, egyesületek, illetve magánszemélyek is, az ország ekkor még egyetlen egyetemének tannyelve magyar volt.

A nemzetiségi törvénnyel tulajdonképpen mindenki elégedetlen volt, a nemzetiségek minimális követelése sem teljesültek vele, a magyar politikusok jelentős része szerint viszont túlságosan sok engedményt tettek vele a nemzetiségeknek, és ezzel veszélybe sodorták az ország integritását.⁶¹ Ugyanakkor hivatkozási alap is volt, mind a nemzetiségek, mind a magyar kormányzat számára. A nemzetiségek hivatkoztak a törvényre, mennyiben annak betartását, rendelkezési végrehajtását követelték, a magyar kormányzat pedig a törvény meglétével védekezett a nemzetiségek követelése ellen.⁶²

Ugyanakkor a törvény gyakorlatilag holt betű maradt, a végrehajtására nem volt meg a szándék a magyar kormányzatban, a nemzetiségekkel való konfliktusok sem csökkentek érdemben, a jogaikért szélesebb körben fellépő nemzetiségek, a szlovákok és a románok esetében különösen nem, elég, ha a memorandum perre, vagy a Matica Slovenska betiltására gondolunk. A Dualizmus első éveiben a nemzetiségi pártok bojkottálták a magyar országgyűlési választásokat, ezzel csak a századfordulón hagytak fel.⁶³

A közigazgatásban a nemzetiségek nyelvhasználata szinte teljesen megszűnt a dualizmus évtizedeiben – a törvényhatóságoknak elvileg lehetősége lett volna nemzetiségi nyelven is vezetni jegyzőkönyveiket, de ezzel még a nagy többségben szlovák lakosságú felvidéki vagy a nagy többségben román lakosságú erdélyi vármegyék sem éltek, mivel a magyar nyelvű adminisztráció kötelező volt, és a többi állami szervvel is így kommunikáltak, ezért nem vállalták fel az ezzel járó plusz munkaterhet. A községi közigazgatásban előfordult a nemzetiségi nyelvű jegyzőkönyvezés, még gyakoribb volt, hogy a községi szabályrendeleteket nemzetiség nyelven adták ki vagy nemzetiségi nyelven is közzétették, az állampolgárokkal való kommunikáció pedig a magyar nyelv ismeretének terjedése ellenére is sok helyen csak nemzetiségi nyelven volt lehetséges.⁶⁴

⁵⁸ GALÁNTAI é.n., 121. p.

⁵⁹ SEEWANN 2012, 17. p.

⁶⁰ SEEWANN 2012, 18. p.

⁶¹ GALÁNTAI é.n., 122. p.

⁶² SEEWANN 2012, 19. p.

⁶³ SEEWANN 2012, 22. p.

⁶⁴ TEGZES FERENC: *Adatok az alsófokú közigazgatás nyelvhasználatához Baranya megyében a dualizmus idején (1870–1899)*. Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. 1981, 445–446. pp.

A fő konfliktuspontot nem is a közigazgatás, hanem az iskolaügy jelentette. Az iskolafenntartók az alapfokú oktatásban döntő többségben az egyházak voltak, a román és szerb ortodox egyház természetesen nemzetiségi nyelvű iskolahálózatot tartott fenn, de a katolikus egyház, amelynek sok nem magyar anyanyelvű (német, szlovák, horvát) híve volt, inkább a magyarosítás előmozdítója, mint a kisebbségi anyanyelv oktatás támogatója volt.⁶⁵ Az erdélyi szász evangélikus egyház ugyan jelentős számú német iskolát tartott fenn, nem volt ilyen kedvező a helyzete a Dunántúlon élő evangélikus németeknek,⁶⁶ illetve az evangélikus vallású szlovákoknak sem, ők csak kis mértékben részesültek anyanyelvű oktatásban a felekezeti iskolákban.

A községek és az állam, mint iskolafenntartó egyáltalán nem törekedett nemzetiségi nyelven oktató intézmények fenntartására, sőt 1897-ben Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter meghirdette az ún. párhuzamos akciót, amelynek célja magyar nyelvű állami iskolák alapítása volt ott, ahol nem működött magyar iskola.⁶⁷ 1907-ben a Lex Apponyi, amely a magyar nyelv a miniszter által előírt óraszámú és tanterv szerinti tanításához kötötte az iskolák állami támogatását – pontosabban a tanítók fizetéséhez való hozzájárulást, szintén nem kedvezett a nemzetiségi nyelvű oktatás kiterjedésének.⁶⁸ Probléma volt az is, hogy nemzetiségi nyelven oktató népiskolák (később elemi iskolák) léteztek (egyházi vagy községi fenntartásban), de magasabb szintű iskoláztatásra nem volt mód – az erdélyi szász területeken volt több német gimnázium, és román felsőbb iskolák is léteztek, de az ország többi területén nem volt ilyen lehetőség, a szlovák gimnáziumokat meg is szüntették a korszakban. Ugyanígy hiányzott a szakoktatás nemzetiségi nyelven. Ennek következtében mintegy magától csökkent az igény a nemzetiségi oktatásra, a szülők gyermekeik későbbi boldogulása érdekében inkább magyar tannyelvű iskolába iratták gyermekeiket. A tanfelügyeleti jelentésekből kitűnik, hogy számszerűleg sikeres volt a magyar tanítási nyelv kiterjesztése, például a német tannyelvű iskolák száma 1869 és 1905 között országosan 1232-ről 272-re, a kétnyelvű, a lakosság által leginkább kívánt és szorgalmazott iskolatípusba tartozó intézmények száma 856-ról 331-re csökkent, 1913-ra a kétnyelvű iskolák (elvben) megszűntek, így a német tannyelvű iskolák száma 449-re nőtt.⁶⁹ A gyakorlatban azonban a korábban magyarul nem, vagy alig beszélő tanulók magyar nyelvű oktatása nem volt, nem is lehetett eredményes, sok helyen hiányoztak a megfelelően képzett és magyarul jól tudó tanítók is.⁷⁰ A nyelvi kérdésekben autonómiát élvező egyházak közül az autokefál ortodox egyházak váltak identitásörző és identitásképző erővé, fenntartva a szerb és a román nyelvű iskolahálózatot, a katolikus,⁷¹ illetve Erdély kivételével az evangélikus egyház inkább a magyarosítás előmozdítója volt.

⁶⁵ KATUS LÁSZLÓ: *A modern Magyarország születése, Magyarország története 1711–1914*. Kronosz Kiadó. Pécs, 2012. 553. p.

⁶⁶ SZITA LÁSZLÓ: *A nemzetiségi népoktatás néhány vonása a dualizmus kori Délkelet-Dunántúlon*. In: Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada*. Völgységi Múzeum. Bonyhád, 1991. 28. p.

⁶⁷ SZITA LÁSZLÓ: *A dualizmus kori iskolaállamosítási törekvések nemzetiségpolitikai vonatkozásai Baranyában*. Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1980, 484. p.

⁶⁸ KATUS 2012, 553. p.

⁶⁹ SEEWANN 2012, 39. p.

⁷⁰ SZITA 1991, 31. p.

⁷¹ SEEWANN 2012, 91. p.

A nemzeti egyesületek alapítását lehetővé tette az 1868:44. tc., de az egyesülési jog általános törvény rendezésének hiánya, az egyesületi alapszabályok engedélyezésének kötelezettsége jelentősen megnehezítette az egyesületalapítást. 1875-ben Szapáry Gyula belügyminiszter miniszteri rendeletben rögzítette, hogy nemzetiségi egyesület csak kulturális célra alapítható, ezt a kitélt igen megszorítóan értelmezte a Belügyminisztérium és a törvényhatóságok is.⁷² Mindezek következtében a magyarországi nemzetiségek politikailag passzivitásba vonultak, a magyarországi németek a szászok kivételével, a ruszinok, de a szerbek sem szerveződtek érdemben politikailag, a román és szlovák pártok hosszú időn keresztül bojkottálták a választásokat, nem állítottak jelölteket. Ez csak a 20. század elején kezdett változni, ekkor kapcsolódtak be a nemzetiségi pártok a közéletbe, feladva addigi passzivitásukat, az addig kevésbé szervezett nemzetiségek, így a ruszinok, vagy a dél-dunántúli németek körében is megindult a szerveződés, még ha ez csak részben öltött is politikai színezetet. Ekkor erősödött meg a román és szerb szeparatista mozgalom is, anyaországi támogatással.

2. A horvát autonómia: a nemzetiség kérdés lehetséges megoldása, vagy a közjog hagyományok folytatása?

1868-ban került sor a magyar-horvát kiegyezésre, amelyet az 1868:30. tc. hirdetett ki. A címe kissé félrevezető a törvénynek: „a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről” – Dalmácia azonban nem tartozott a magyar Szent Korona Országaihoz, arról tehát nem születhetett magyar-horvát megegyezés, bár kétségtelen, hogy célként mind a magyar, mind a horvát politikában szerepelt Dalmácia visszacsatolása, előbbiben történelmi okokból, utóbbiban „országegyesítés” céljából. Dalmácia azonban a monarchia megszűnéséig a Birodalmi Tanácsban Képviselet Tartományokhoz tartozott, komolyan nem is került napirendre annak átcsatolása.

A törvény megállapította, hogy a két ország államközösséget alkot, Horvátország és Szlavónia elválaszthatatlan része a Magyar Királyságnak, de elismerte a horvát alkotmányos hagyományokat, a horvát politikai nemzetet és ahhoz tartozó államterületet.⁷³ Az országrész igen széles autonómiát kapott belügyekben, bár ez inkább végrehajtási, mint törvényhozási hatáskör volt. Önálló volt az igazságszolgáltatás és teljes autonómiát élvezett oktatási és vallási kérdésekben is. Saját törvényhozása volt, a Sabor, és saját kormánya a király által kinevezett, a Sabor-nak felelős horvát bán vezetésével.⁷⁴ A bán azonban nem csak a Sabornak, hanem a magyar kormánynak is felelős volt, kinevezése a magyar miniszterelnök javaslatára és ellenjegyzésével történt. A gyakorlatban a bánok jobban függtak a magyar miniszterelnök és a király bizalmától, mint a Sabor többségétől.⁷⁵

Kezdetben 29, majd a határőrvidék polgárosítása után 40 képviselőt küldött a magyar országgyűlés képviselőházába, és 2 főt a főrendházba, őket a Sabor delegálta, a

⁷² SEEWANN 2012, 114. p.

⁷³ RESS IMRE: *Horvát magyar összecsapás és kiegyezés*. História, 2011/5-6. 55. p.

⁷⁴ BEHSCHNITT, WOLF DIETRICH: *Nationalismus bei Serben und Kroaten, 1830–1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag. München, 1980. 33. p.

⁷⁵ RESS 2011, 57. p.

személyesen vagy tisztségükönél fogva főrendiházi tagokat ez a rendelkezés nem érintette. A magyar kormánynek mindenkor tagja volt egy horvát-szlavón tárca nélküli miniszter. A horvát bánok rendszerint horvát, de legalábbis horvát származású politikusok voltak, ahogy általában a magyar kormány horvát miniszterei is.

A bel- és igazságügyön, valamint a vallás közoktatásügyön kívül a többi ügy közös volt Magyarországgal – illetve a reálunióban közös, illetve a gazdasági kiegyezés nyomán közös érdekűnek tekintett ügyek Ausztriával is, a magyar törvények hatályban voltak Horvátországban is, a bel- és igazságügy tekintetében csak a végrehajtásban volt autonóm az országrészt. Jóval több közös ügye volt Horvátországnak Magyarországgal, mint a monarchia két társországának.⁷⁶ A hivatalos nyelv a horvát lett, a magyar központi kormánnyal is lehetősége volt a horvát szervezeteknek saját nyelvükön felterjesztéseket tenni és arra horvátul választ kapni. A magyar országgyűlésben és a delegációkban is használható volt a horvát nyelv, a törvényeket horvát fordításban is közzé kellett tenni.

Bár a horvát közvélemény nem volt maradéktalanul elégedett vele,⁷⁷ és annak létrehozásában a horvát nacionalisták részt sem vettek,⁷⁸ a horvát-magyar kiegyezés megnyugtatóan rendezte az országrészt helyzetét. Két okból sem lehetett viszont mint a nemzeti kérdés rendezésére sem Magyarországon, sem általában a monarchiában. Egyrészt Horvátország és Szlavónia szinte teljesen homogén horvát lakossággal rendelkezett, ez a körülmény a többi nemzetiség esetén nemigen állt fenn, másrészt a horvát államiságnak, illetve az országrészt Magyarországon belüli viszonylagos különállásának a középkorig visszanyúló hagyományai voltak. Inkább tekinthető a horvát-magyar kiegyezés tehát egy közjogi hagyomány folytatásának, mint nemzetiségpolitikai intézkedésnek vagy nemzetiségnek adott területi autonómiának – a korábban is meglévő és elismert horvát politikai nemzet jutott ismét autonómiához, nem egy modern értelemben vett nemzetiség.

V. Bosznia-Hercegovina: a „közös” nemzetiségi politika?

Az osztrák-magyar statisztika terminológiájában délszlávnak nevezett lakosságú Bosznia-Hercegovina 1878-tól állt osztrák-magyar igazgatás alatt, a monarchia 1908-ban anektálta is a korábban az Oszmán Birodalomhoz tartozó tartományt. Mivel nem született arról megegyezés, hogy Lajtán innen vagy a Lajtán túli birodalomfélhez tartozzon, közös igazgatás alá került, a közös pénzügyminiszter felügyeletével, a közös Pénzügyminisztériumban állítottak fel egy ún. Bosnyák Hivatalt. A monarchia statisztikáiban megjelenő leegyszerűsítő délszláv elnevezéssel szemben a tartomány lakosai között voltak szerbek, horvátok és bosnyákok, akik saját magukat gyakran muzulmánok nevezték, a szót nem vallási, hanem nemzeti értelemben használva. A három népcsoport nyelvében ugyan nagyon hasonlított egymásra, de vallásukban és ebből fakadóan identitásukban is különböztek: a katolikus horvátok és az ortodox szerbek mellett a bosnyák nyelvű lakosság az iszlám vallás követője volt. Mivel anyanyelvi statisztika nem áll

⁷⁶ RESS 2011, 56. p.

⁷⁷ GERGELY ANDRÁS (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris. Budapest, 2005. 363. p.

⁷⁸ RESS 2011, 55. p.

rendelkezésre, a vallásból következtethetünk a lakosság megoszlására: a többségét a szerbek alkották (43%), őket követték a bosnyákok (32%) és a horvátok (23%).⁷⁹

1910-ben saját Landesordnungot kapott Bosznia-Hercegovina, amelynek értelmében saját Landtagja és kormánya lett, de nem vált továbbra sem a Birodalmi Tanácsban Képviselt Tartományok, sem a Magyar Szent Korona Országainak részévé, közös igazgatás alatt állt, és autonómiája is igen korlátozott volt. A boszniai Landtag által meghozott törvényekhez a császári szentesítésen kívül szükség volt az osztrák és a magyar kormány hozzájárulására is.

Közös nemzetiségi politikának nem tekinthetjük az Osztrák-Magyar Monarchia boszniai politikáját, annak nem volt célja a tartományban már ekkor is meglévő etnikai feszültségek feloldása, vagy az itteni lakosság számára bármilyen nemzetiségi jog megadása – egyszerűen arról volt szó, hogy a monarchia igyekezett pacifikálni a frissen fennhatósága alá került, de elmaradott, és az ország többi területétől teljesen eltérő hagyományokkal rendelkező tartományt.⁸⁰ Ennek során a korábbi elitre, vagyis a bosnyákokra/muzulmánokra támaszkodtak, annak ellenére, hogy a lakosság többsége szerb nemzetiségű volt.

VI. Összegzés

Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi politikájáról, mint egészről beszélni lehetetlen, nem csak a két birodalomfél, de az egyes osztrák tartományok nemzetiségi politikája önmagában is nagyon különböző volt. Ennek oka volt a nemzetiségi kérdés különböző intenzitása, az egyes nemzetiségi csoportok eltérő mérete és érdekérvényesítő ereje. Azt elmondhatjuk, hogy a Lajtán túli területen német, a Lajtán innen magyar dominancia érvényesült, ez alól csak Galícia, illetve Horvátország voltak kivételek. Ugyanakkor nem tekinthető helyesnek a monarchiára a „népek börtöne” meghatározás sem – nem voltak egyetlen kisebbséggel szemben sem súlyos repressziók, nem voltak erőszakos nemzetiségi konfliktusok, amelyek a 20. század során nem kerültek el az egykori monarchia utódállamait.

Arra a kérdésre, hogy megfelelőbb nemzetiségi politikával egyben tartható lett volna-e az Osztrák-Magyar Monarchia, a válasz nem. Természetesen lehetett volna türelmesebb nemzetiségi politikát folytatni, de azok a nemzetiségi jogok, amelyeket a monarchia egyes entitásai biztosítottak, megfeleltek a korszaknak. A nemzetállamok virágkorában még egy soknemzetiségű birodalomtól is idegen volt a területi vagy kulturális autonómia gondolata – bár utóbbira a morva kiegyezés kísérletet tett.

Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi politikájának és benne a nemzetiségi jogoknak megítélése ellentmondásos és ellentmondásos is marad az elkövetkezőkben is. A téma mind Ausztriában, mind Magyarországon, mind a monarchia többi utódállamában, érzelmileg, nemzet- és emlékezetpolitikailag erősen terhelt, ennek megfelelően a

⁷⁹ BOECKH, KATRIN: *Traditionell Vielvölker-reich: Bosnien und Herzegowina und seine Bewohner*. Ost-West – Europäische Perspektive 2011/4. 250. p.

⁸⁰ ROTH, DAVID: *Geschichte von Bosnien und Herzegowina: betont gegensätzlich oder betonte Gegensätze?* Ost-West – Europäische Perspektive 2011/4. 242. p.

kérdés számos különböző narratívaként jelenik meg a történetírásban is. Én egy alkotmánytörténeti, azon belül is szabályozástörténeti perspektívát próbáltam rövid tanulmányomban bemutatni, abban a reményben, hogy ez segíti a kérdés jobb megismerését és ezáltal megértését.